

ANDRZEJ KWILECKI

ZIEMIE ZACHODNIE W BADANIACH I TEORII SOCJOLOGICZNEJ

I. CELE, PROBLEMATYKA, METODY BADAŃ

Ziemie Zachodnie, należące do Polski w okresie formowania się państwa i narodu polskiego około roku 1000, w ciągu wieków utracone stopniowo na rzecz Niemiec i odzyskane z powrotem po drugiej wojnie światowej w stanie katastrofalnego zniszczenia i wyludnienia, stały się od razu po wyzwoleniu przedmiotem intensywnych studiów naukowych. Powrót Polski do granic macierzystych na Odrze, Nysie i Bałtyku stworzył dla różnych gałęzi nauki naturalne warunki oraz impulsy poznawcze i polityczne do podjęcia wszechstronnych badań nad przeszłością i teraźniejszością odzyskanego terytorium¹. Obok archeologów, historyków, geografów, językoznawców, ekonomistów i przedstawicieli różnych innych dziedzin nauki, również socjologowie od pierwszych chwil po wyzwoleniu skupili swoją uwagę na Ziemiach Zachodnich jako na atrakcyjnym laboratorium badawczym. Ziemie te bowiem były terenem znacznie intensywniejszych niż gdzie indziej migracji (odpływu kilku milionów Niemców i napływu kilku milionów Polaków), w których wyniku nastąpiło zetknięcie się wielu polskich grup regionalnych, autochtonicznych i napływowych przybyłych ze wszystkich okolic Polski i z zagranicy (repatrianci, reemigranci), różniących się reprezentowaną odmianą kultury, języka, stylem życia codziennego, stopniem uświadomienia narodowego itp. Toteż wśród socjologów i etnografów przyjęło się określać mieszkańców ziem zachodnich jako „mozaikę ludnościową” odznaczającą się znacznymi kontrastami kulturowymi i społecznymi.

Prace badawcze prowadzone w ciągu minionych 22 lat w owym swoistym „laboratorium procesów społecznych” podzielić można na kilka wyraźnych etapów². W pierwszych latach po wojnie przedmiotem zainte-

¹ Naukową syntezę przemian dokonanych na ziemiach zachodnich w okresie Polski Ludowej zawiera praca zbiorowa: *Ziemie Zachodnie w granicach Macierzy*, Poznań 1966. Przeobrażenia społeczne omawia najnowsza socjologiczna monografia Ziem Zachodnich pióra 11 autorów: *Przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1967.

² Zob. Z. Dulczewski, *Badania socjologiczne na Ziemiach Zachodnich 1945—1961 (osiągnięcia, doświadczenia, perspektywy)*. W: *Zagadnienia demograficzne*

resowania socjologów były przede wszystkim zagadnienia ruchów migracyjnych oraz międzygrupowych stosunków społecznych. Na czoło wysunął się też od razu problem kapitałnej doniosłości: ludność rodzimego (autochtonicznego) pochodzenia. Obok względów poznawczych, do podejmowania badań skłaniały potrzeby praktyczne jak konieczność uzyskania materiału dla polityki osadniczej oraz dla umiejętnego pokierowania życiem społecznym na Ziemiach Zachodnich. Ten cel przyświecał przedstawicielom socjologii uczestniczącym w pracach Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych w latach 1945—1948. Rajmund Buławski, Kazimierz Dobrowolski, Paweł Rybicki i inni uczeni w oparciu o zdobycze teorii migracji i pierwsze doniesienia z terenu Ziem Zachodnich wysuwali i dyskutowali różne koncepcje związane z socjotechniką osadnictwa (projekty regionalizacji osadnictwa rolniczego, organizowania gminnych drużyn osadniczych, koncepcje przesiedlania ludności zwartymi grupami sąsiedzkiemi, plany utworzenia specjalnych instytucji społecznych dla pokierowania osadnictwem miejskim itp.)³. Równocześnie w terenie, głównie na Śląsku Opolskim, Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim, pojawiły się drobne grupy socjologów z Warszawy, Poznania i Śląska, by „na gorąco” uchwycić przebieg osadnictwa i tendencję kształtowania się stosunków społecznych. Warto nadmienić, że te pierwsze zwiady terenowe prowadzone na Ziemiach Zachodnich zaraz po wyzwoleniu, w warunkach trwającej jeszcze w pełni akcji osadniczej, ustanawiania organów administracji i istnienia zupełnej płynności życia społecznego, były najwcześniejszymi terenowymi badaniami socjologicznymi zorganizowanymi w Polsce Ludowej.

Drugi etap badań zamyka się mniej więcej w ramach lat 1956—1962/63. Jest to okres bujnie rozwijających się inicjatyw badawczych, studiów terenowych, prac drukowanych. Instytut Zachodni zorganizował wówczas konkurs na „Pamiętnik osadnika Ziem Odzyskanych”, którego plonem były materiały autobiograficzne uzyskane od pionierów osadnictwa. Do wszystkich województw oraz wielu miast i wsi wyruszyły ekipy socjologów z ramienia różnych ośrodków naukowych w kraju (głównie z Warszawy, Łodzi, Poznania i Opola). W tym okresie w badaniach dominowały zagadnienia przeobrażeń społecznych związanych bezpośrednio z osadnictwem. Socjologowie skoncentrowali uwagę na następujących zasadniczych problemach: 1. adaptacji osadników do nowego

i socjologiczne Ziem Zachodnich i Północnych. VIII Sesja Rady Naukowej TRZZ Legnica — maj 1962. Warszawa 1964 TRZZ, Cz. I; H. Dutkiewicz, *Badania socjologiczne na Ziemiach zachodnich i ich rozwój w okresie XX-lecia PRL*, Zarys Śląskie 1965 z. 1 a; A. Kwilecki, *Tematyka i znaczenie badań socjologicznych nad Ziemiami Zachodnimi*, Kultura i Społeczeństwo 1965 nr 3.

³ Referaty i materiały z dyskusji publikowane były w zeszytach Biura Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych.

środowiska, 2. integracji ludności i tworzeniu się nowych społeczności, 3 stabilizacji osadnictwa, 4. przemianach społeczno-kulturalnych, 5. przemianach w świadomości ludności autochtonicznej i innych grup regionalnych.

W obu omawianych etapach badania koncentrowały się na zagadnieniach występujących na Ziemiach Zachodnich w sposób swoisty i odmienny niż w innych częściach kraju. Ta swoistość wynikała z wyjątkowych rozmiarów i nasilenia migracji, z procesu masowej wymiany ludności, która w tej skali nie była znana pozostałym obszarom Polski. W ostatnich latach, w związku z tempem przemian i zaawansowaniem procesów adaptacyjno-integracyjnych, stopniowym upodobnieniem się stosunków społecznych na Ziemiach Zachodnich i w reszcie kraju (zwłaszcza w miastach), problematyka migracji, pionierstwa i tworzenia się nowego społeczeństwa ustępuje na rzecz badania procesów i zjawisk wspólnych dla całej Polski i wyrastających z współczesnej fazy industrializacji i urbanizacji kraju. Procesy te mają na Ziemiach Zachodnich pewne specyficzne uwarunkowanie, jednakże ich natężenie i rozmiary nie różnią się dzisiaj wiele od stanu istniejącego gdzie indziej. W ramach badań ogólnopolskich prowadzi się więc badania nad stosunkami społecznymi w rejonach uprzemysławianych, zjawiskami urbanizacji, nad załogami zakładów pracy, życiem kulturalnym w miastach i na wsi, postawami i aspiracjami młodzieży itp.

Dorobek badań socjologicznych nad Ziemią Zachodnią oraz z pogranicza socjologii i innych pokrewnych dyscyplin jest pokaźny, obejmuje w chwili obecnej blisko 500 pozycji drukowanych oraz w maszynopisie. Do 400 pozycji uwzględnionych w bibliografii za lata 1945—1965⁴, doszło w okresie 1966—1967 kilkanaście dalszych pozycji dotyczących swoistej problematyki społecznej Ziemi Zachodniej⁵. Gdy chodzi o tematykę tych prac, znajdziemy w nich, w ujęciu różnych autorów: teoretyczne i syntetyczne naświetlenie problemów osadnictwa i procesów społecznych związanych z migracjami oraz ogólną charakterystykę społeczeństwa Ziemi Zachodniej (J. Chałasiński, Z. Dulczewski, A. Kwilecki, W. Markiewicz, S. Nowakowski, P. Rybicki, R. Turski, J. Ziółkowski, K. Żygulski); analizy przemian w poszczególnych regionach (Z. Dul-

⁴ A. Kwilecki, *Ziemie Zachodnie w opracowaniach socjologicznych 1945—1965*. Bibliografia. W: *Przemiany społeczne...* op. cit., s. 385—432.

⁵ M. in. B. Maroszek, *Kształtowanie się nowego społeczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945—1964*, Gdańsk 1965 (maszynopis powiel.); K. Kwaśniewski, *Adaptacja i integracja kulturowa ludności Śląska po II wojnie światowej*, Opole 1966 (maszynopis powiel.); B. Jałowicki, *Przyczynek do badań nad procesem adaptacji i integracji społecznej repatriantów na Opolszczyźnie (na przykładzie wsi Wichrów w powiecie oleskim)*, Opole 1966; *Procesy integracji społecznej na Ziemi Opolskiej w latach 1945—1964*, Opole 1967; *Problemy społeczne Ziemi Opolskiej*, Opole 1967; Z. Chrzanowski, *Problemy adaptacji i integracji społecznej w Lewinie Brzeskim*, Opole 1966; S. Nowakowski, *Narodziny miasta*, Warszawa 1967.

czewski, S. Golachowski, K. Kwaśniewski, B. Maroszek, K. Żygulski), na terenie miast (J. Konieczny, S. Nowakowski, A. Pawełczyńska, A. Siciński, J. Tomaszewski, I. Turnau) i wsi (J. Burszta, B. Jałowicki, B. Chmielewska i in.); opracowania grup regionalnych i etnicznych (S. Bronsztein, C. Buczek, W. Markiewicz, S. Nowakowski, S. Ossowski, K. Żygulski); ponadto opracowania niektórych instytucji życia społecznego, jak partii (B. Maroszek, S. Popiołek), szkoły i nauczyciela (A. Kwilecki, S. Mazurkówna, B. Sadaj), zakładów pracy (D. Szapajtis, J. Tomaszewski i in.), młodzieży (Z. Dulczewski), małżeństw mieszanych (A. Olszewska-Ładyga, K. Żygulski, E. Piasecki).

Jak widać z powyższego przeglądu, badania socjologiczne objęły wszystkie (choć w nierównomiernym stopniu) dziedziny życia społecznego na Ziemiach Zachodnich. Obecnie wspomnieć warto o zastosowanych metodach badawczych.

Zaznaczono już uprzednio, że wkrótce po wyzwoleniu, w początkowym okresie zagospodarowywania Ziemi Zachodnich, pojawili się w terenie socjologowie, aby na podstawie wstępnych zwiadowi obserwacji uzyskać rozeznanie w zjawiskach towarzyszących osadnictwu mas ludności. Z upływem lat wachlarz stosowanych metod stale się rozszerzał, zależnie od wyboru tematu i terenu badań, od rozwoju techniki zbierania materiałów, a także od upodobania samych badaczy. Wartościowe wyniki dały studia typu monografii problemowych, odnoszących się bądź do poszczególnych miejscowości lub grup regionalnych, bądź do określonych zjawisk społecznych występujących na Ziemiach Zachodnich. Do tego typu należą książki Stefana Nowakowskiego o procesach społecznych w miastach i na wsi Opolszczyzny, studium Ireny Turnau o kształtowaniu się struktury ludnościowej Wrocławia, Władysława Markiewicza o reemigrantach polskich z Francji, Kazimierza Żygulskiego o repatriantach ze wschodu, Bożeny Chmielewskiej o przeobrażeniach w środowiskach wiejskich województwa zielonogórskiego, Zygmunta Dulczewskiego o socjologicznych aspektach migracji na Ziemiach Zachodnich.

Bujnie rozwinęła się metoda gromadzenia materiałów za pomocą konkursów na pamiętniki mieszkańców Ziemi Zachodnich, zapoczątkowana w roku 1956/57 przez Instytut Zachodni konkursem na „Pamiętnik osadnika Ziemi Odzyskanych”. Owoce przedsięwzięcia było kilka opracowań książkowych i w czasopiśmie, wśród nich wybór wspomnień pt. „Pamiętniki osadników Ziemi Odzyskanych”. W 10 lat później — w roku 1966 — Instytut Zachodni i redakcja miesięcznika „Nurt” ogłosiły kolejny konkurs, tym razem na wspomnienia młodzieży urodzonej na Ziemiach Zachodnich⁶. Na podstawie zebranego materiału wydawnictwo Instytutu Zachodniego przygotowuje specjalną publikację

⁶ Sprawozdanie i materiały zamieścił miesięcznik Nurt 1967 nr 8.

pod redakcją Z. Dulczewskiego. W ciągu tych 10 lat zorganizowano na Ziemiach Zachodnich około 70 konkursów na pamiętniki, z czego większość na 15-lecie i 20-lecie powrotu tych ziem do Polski. Obecnie istnieją w różnych ośrodkach naukowych, dokumentacyjnych, w redakcjach czasopism, w bibliotekach itd. spore kolekcje materiałów autobiograficznych pochodzących od przedstawicieli ludności rodzimej, osadników i młodzieży Ziem Zachodnich. Drukiem ukazało się wiele z tych pamiętników, bądź pojedynczo, bądź w ramach większych zbiorów wspomnień, głównie z poszczególnych regionów („Wspomnienia Opolan”, dwa tomy wspomnień zielonogórskich „Mój dom nad Odrą” i in.)⁷.

Trwałe rezultaty naukowe przyniosły wreszcie badania ankietowe przeprowadzone metodą reprezentacyjną w wybranych miastach Pomorza Zachodniego (Szczecinie, Koszalinie, Słupsku, Stargardzie, Łobzie, Szczecinku i in.) przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio. Tematem badań były zagadnienia stabilizacji, postawy mieszkańców wobec spraw miasta i życie społeczno-kulturalne. Kompletnie wyniki badań publikowano w osobnych biuletynach OBOP, fragmenty — w rozmaitych czasopismach socjologicznych i regionalnych.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu metod przypomnieć należy jeszcze jedną, posiadającą w Polsce tradycję wywodzącą się z pomysłów prof. Floriana Znanieckiego. Otóż w roku 1965 oddział Polskiego Towarzystwa Socjologicznego we Wrocławiu i Towarzystwo Miłośników Wrocławia skierowały do mieszkańców miasta ankietę konkursową pt. Czym jest dla Ciebie miasto Wrocław? Konkurs ten nawiązywał do podobnej ankiety zorganizowanej w Poznaniu w roku 1929 z inicjatywy prof. Znanieckiego⁸ i powtórzonej następnie (w postaci dostosowanej do zmienionych warunków) przez Katedrę Socjologii UAM w roku 1964. Celem ankiety wrocławskiej było uzyskanie materiału do zagadnienia „miasta w świadomości jego obywateli” i wykształcania się z różnorodnej pod względem regionalnego pochodzenia ludności Wrocławia zwartej społeczności wielkomięskiej. Wyniki ankiety konkursowej znajdują się w stadium opracowania.

II. OŚRODKI BADAWCZE

Gdy chodzi o placówki prowadzące badania, to w pierwszych latach (1945—1948) czynny udział w pracach Rady Naukowej dla Zagadnień Ziem Odzyskanych wzięli socjologowie z ośrodka krakowskiego, a penetrowali teren głównie socjologowie z ośrodków warszawskiego, śląskiego i poznańskiego. Tutaj wspomnieć trzeba o badaniach nad Wrocławem

⁷ Analizę zjawiska pamiętnikarstwa na tym terenie znajdzie czytelnik w moim artykule: *Uwagi o pamiętnikarstwie Ziem Zachodnich*, Nurt 1967 nr 8.

⁸ Zob. F. Znaniecki, *Miasto w świadomości jego obywateli*, Poznań 1931.

wiem zainicjowanych i przeprowadzanych w tym czasie przez Katedrę Socjologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 1956—1958 z programem konsekwentnych studiów wystąpił Instytut Zachodni w Poznaniu, który rozpoczął też druk osobnej książkowej serii socjologicznej z badań nad Ziemiami Zachodnimi⁹. Badania terenowe prowadziły ekipy socjologów z Instytutu Zachodniego, z Zakładu Socjologii i Historii Kultury PAN, Instytutu Śląskiego w Opolu, od 1958 r. — Zakładu Badań Socjologicznych PAN i od 1959 r. Ośrodka Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio. Kontynuowali swoje badania z pierwszych lat powojennych socjologowie z Uniwersytetu Warszawskiego. Funkcje koordynacyjne i inspiracyjne spełniała też w tym czasie Komisja Demograficzno-socjologiczna Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich. Zorganizowała ona dwie konferencje poświęcone badaniom socjologicznym na Ziemiach Zachodnich: w 1959 r. w Opolu i w 1962 r. w Legnicy.

Obecnie niemal wszystkie placówki i katedry socjologiczne a także ośrodki naukowe posiadające komórkę socjologiczną, mają na swym koncie badania i opracowania z zakresu socjologii ziem zachodnich. Funkcje koordynowania wszystkich tych badań pełni aktualnie Pracownia Socjologii Ziem Zachodnich w Instytucie Zachodnim w Poznaniu.

Opisując badania nad Ziemiami Zachodnimi, zajmijmy się pokrótce ośrodkami naukowymi znajdującymi się na terenie tego właśnie obszaru. Należy uzmysłowić sobie, że dotychczasowy dorobek omawianych badań pochodzi w lwiej części z ośrodków znajdujących się poza Ziemiami Zachodnimi i jest dorobkiem autorów mieszkających w innych częściach kraju. Jest to zjawisko w pełni zrozumiałe: po wojnie nauka na Ziemiach Zachodnich organizowała się od podstaw, i to w warunkach bardzo trudnych, a kadry socjologów były nieliczne. Toteż po wyzwoleniu jedynie przy Uniwersytecie Wrocławskim mógł powstać ośrodek socjologiczny (Katedra Socjologii pod kierunkiem prof. Rybickiego) z programem badań nad problematyką własnego terenu (struktura ludności Wrocławia). Studia nad problemami Opolszczyzny: przebiegiem osadnictwa, adaptacją ludności osiedleńczej, współżyciem autochtonów i osadników, organizowane były przez Instytut Śląski w Katowicach (Sekcją Socjologiczną tego Instytutu kierował również prof. Rybicki).

Dopiero w ostatnich latach w dziedzinie organizacji badań naukowych w województwach zachodnich i północnych nastąpiły doniosłe zmiany, wynikające z faktu powołania sieci instytutów regionalnych i innych placówek naukowych. Ośrodki te przejęły rolę inicjatora i organizatora badań na własnym terenie, w oparciu o plan perspektywiczny i — w miarę możliwości — kadrę etatowych pracowników. W niektórych ośrodkach Ziem Zachodnich funkcje konsultantów naukowych bądź kie-

⁹ Do tej pory ukazało się w ramach tej serii 10 pozycji.

równików lokalnych (regionalnych) zespołów badawczych pełnią socjologicznie dojeżdżający z innych ośrodków kraju.

W Opolu naukowe środowisko socjologiczne tworzą: Pracownia Socjologiczna Instytutu Śląskiego oraz Zakład Filozofii i Socjologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Obiema tymi placówkami kieruje dr K. Kwaśniewski (do 1965 r. kierownikiem Pracowni Socjologicznej IS był doc. dr K. Żygulski). Wyniki badań publikuje się w wydawnictwach IS w Opolu (seria „Komunikaty” i „Studia Śląskie”).

Aktywne środowisko socjologiczne istnieje we Wrocławiu. Przejawia ono działalność na polu naukowo-badawczym, organizacyjnym, wydawniczym i odczytowym. Wyróżnić można we Wrocławiu 8 zespołów badawczych zajmujących się problematyką socjologiczną. Działają one przy Katedrze Socjologii UW (dr C. Buczek, dr B. Garyga), Pracowni Urbanistycznej m. Wrocławia (dr C. Buczek, dr B. Jałowiecki), Polskim Towarzystwie Socjologicznym (mgr E. Bagiński, dr C. Buczek, mgr J. Goćkowski, dr B. Jałowiecki), Katedrze Geografii Ekonomicznej UW (kierownik prof. dr S. Golachowski), Sekcji Lubińsko-Głogowskiej Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN (dr B. Jałowiecki), Pracowni Planów Regionalnych przy WKPG (dr C. Buczek, dr B. Jałowiecki), Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej (mgr E. Bagiński), Katedrze Ekonomii i Organizacji Przemysłu Politechniki Wrocławskiej (mgr Z. Gałdzicki).

W Zielonej Górze zorganizowano socjologiczny zespół badawczy przy Lubuskim Towarzystwie Naukowym. Przewodniczącym Komisji Socjologicznej LTN jest prof. dr W. Markiewicz z Poznania. Z komisją tą współpracuje Pracownia Psychologiczno-Socjologiczna Zakładów „Stilon” w Gorzowie (kierownik mgr W. Sadowski).

W Szczecinie działa Sekcja Socjologiczno-Demograficzna Instytutu Zachodnio-Pomorskiego, która chociaż nie posiada stałych pracowników etatowych skupia grupę socjologów prowadzących indywidualne badania (dr L. Janiszewski, mgr W. Lasek, mgr W. Michnał, mgr J. Makowska, dr B. Sadaj, mgr B. Szargutt, mgr H. Winiecka i in.). Sekcja dzieli się na dwa zespoły: badań nad Szczecinem i badań nad czasem wolnym „ludzi morza”, które odbywają comiesięczne seminaria. Instytut Zachodnio-Pomorski uruchomił specjalną socjologiczną serię wydawniczą poświęconą problematyce regionu Pomorza Zachodniego¹⁰. W Szczecinie działa ponadto Pracownia Psychologii i Socjologii Pracy Stoczni im. A. Warskiego pod kierunkiem mgr Obrębskiej.

W Koszalinie socjologiczny zespół badawczy powstał przy Ośrodku Badań Naukowych Koszalińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Pracownią Socjologiczną tegoż ośrodka kieruje dr B.

¹⁰ *Z badań socjologicznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1960—1964*, Szczecin 1966 (z. 1); B. Sadaj, *Społeczno-zawodowe problemy nauczycieli w Polsce Ludowej [na przykładzie województwa szczecińskiego]*, Szczecin 1967 (z. 2—4).

Chmielewska, badania prowadzą m. in. mgr mgr Piotrowscy, mgr W. Manikowski i mgr Z. Szwej (konsultantem jest doc., Z. Dulczewski).

W Gdańsku placówkę badań socjologicznych stanowi Katedra Socjologii Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Kierownikiem Katedry jest prof. dr S. Kowalski z Poznania, adiunktem dr B. Maroszek. Prace socjologiczne podejmuje się również w Morskim Instytucie Rybackim w Gdyni (dr A. Polańska) i w Instytucie Bałtyckim w Gdańsku.

W Olsztynie badania socjologiczne prowadzi zespół osób współpracujących z Ośrodkiem Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego (dr L. M. Szwegrub z Warszawy, mgr A. Szyfer, mgr M. Winnicki, mgr F. Walichnowski).

Czytelnika zainteresowanego bliżej problematyką prac prowadzonych przez wszystkie wymienione wyżej ośrodki regionalne odsyłam do artykułu Z. Dulczewskiego na ten temat¹¹. Na tym miejscu podkreślę tylko niektóre cechy aktualnej działalności tych ośrodków i warunków badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich. Nasilenie i tempo teraźniejszych przemian społeczno-kulturalnych narzuciły wszystkim tym ośrodkom podjęcie badań nad współcześnie dokonującymi się procesami społecznymi i charakterystycznymi zjawiskami związanymi ze strukturą ekonomiczną i ludnościową poszczególnych regionów. Tak więc opracowuje się tematy z zakresu uprzemysłowienia i jego oddziaływania na rozmaite dziedziny życia, przeobrażeń w strukturze ludności, ruchliwości społecznej, przemian kulturalnych na wsi, roli i pozycji społecznej szkoły i nauczyciela itp. W ośrodkach nadmorskich: Szczecinie, Koszalinie, Gdańsku prowadzi się badania nad „ludźmi morza” — rybakami, marynarzami i stoczniovcami. Funkcjonowanie dużych majątków rolnych w województwach koszalińskim i olsztyńskim narzuciło tamtejszym placówkom naukowym tematykę Państwowych Gospodarstw Rolnych. Z kolei szybki rozwój ludności miejskiej i industrializacji Dolnego Śląska (Wrocław, Zagłębie Lubieńsko-Głogowskie, Turoszów) określił kierunek podstawowych badań ośrodka wrocławskiego: studia nad społecznością wielkomiejską Wrocławia, strefami zurbanizowanymi, społecznymi konsekwencjami procesów uprzemysłowienia itp.

W świetle powyższych danych dynamiczny rozwój badań terenowych na Ziemiach Zachodnich, prowadzonych miejscowymi siłami socjologicznymi, staje się faktem nie budzącym wątpliwości. W odróżnieniu od poprzedniego okresu, obecnie każde województwo położone na zachodzie i północy Polski, należące do tzw. Ziemi Odzyskanych, posiada już uformowane, bądź formujące się środowisko badaczy-socjologów; tego rodzaju osiągnięciem poszczycić nie mogą się jeszcze niestety niektóre inne województwa polskie (np. Rzeszów, Kielce). Ten stan nie powinien

¹¹ Z. Dulczewski, *Przegląd problematyki badań socjologicznych w instytutach regionalnych i ośrodkach naukowo-badawczych na Ziemiach Zachodnich*, *Przegląd Zachodni* 1967 nr 2.

jednak skłaniać zainteresowane środowiska do zbytniego samozadowolenia. Podnosząc osiągnięcia, należy dostrzegać również i pewne niekorzystne zjawiska towarzyszące aktualnej fazie badań socjologicznych na Ziemiach Zachodnich. Przewyciężenie niektórych z nich leży w gestii odnośnych czynników odpowiedzialnych za politykę naukową w kraju. Otóż ze wzrostem kadry miejscowych socjologów nie wzrasta, jak na razie, poziom prowadzonych prac badawczych, który pozostaje bardzo nierówny. Ukazują się prace interesujące i cenne¹², ale równocześnie zbyt wiele indywidualnych badań i opracowań ma charakter wąsko utylitarny (o ile badania są prowadzone na użytek określonych przedsiębiorstw czy instytucji) bądź przyczynkarski, bez poważniejszych ambicji teoretycznych czy metodologicznych. Mało czytamy obecnie prac odkrywczych, ukazujących w nowy sposób zjawiska społeczne, bądź odkrywających nowe zjawiska i procesy. Łatwość ogłaszania drukiem wyników badań w szybko rozwijającym się czasopiśmiennictwie regionalnym i ogromne „zapotrzebowanie społeczne” na prace socjologów nie sprzyja mobilizowaniu wysiłków do podnoszenia poziomu opracowań. W odróżnieniu od innych ośrodków kraju (Warszawy, Łodzi, Krakowa, Katowic, Poznania) Ziemie Zachodnie nie dorobiły się ani jednego silnego środowiska socjologicznego z samodzielnymi pracownikami nauki. W końcu 1967 w dziedzinie socjologii nie pracował żaden docent czy profesor stale zamieszkały na Ziemiach Zachodnich. Katedra Socjologii na Uniwersytecie Wrocławskim pozostaje od lat nie obsadzona. Prof. dr Stefan Golachowski, autor wielu powojennych opracowań socjologicznych dotyczących Śląska Opolskiego i Dolnego, obecny prezes wrocławskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, kieruje Katedrą Geografii Ekonomicznej. Brak własnych, stale zatrudnionych w dziedzinie socjologii samodzielnych pracowników nauki utrudnia rozwój miejscowej kadry i hamuje podnoszenie się poziomu podejmowanych przez nią prac badawczych.

III. ZNACZENIE BADAŃ DLA TEORII SOCJOLOGICZNEJ

Naukowa doniosłość badań socjologicznych nad Ziemiami Zachodnimi polega na udokumentowaniu i oświetleniu unikalnych procesów społecznych związanych z osadnictwem milionowych mas ludności oraz z faktem powrotu do państwa polskiego licznych grup autochtonicznych, które żyły w obrębie państwa niemieckiego i mieszkały w różnych regionach Ziemi Zachodnich.

¹² Tytułem przykładu można wymienić studia B. Jałowieckiego nad zagadnieniami urbanizacji (drukowane w Studiach Socjologicznych) oraz na bardzo szczegółowym materiale opracowane przez B. Sadaję zagadnienia nauczycielstwa woj. szczecińskiego. Por. B. Sadaj, op. cit. oraz tegoż autora *Społeczne problemy zawodu nauczyciela*, Warszawa 1967.

„Lata 1945—1965 były na Ziemiach Zachodnich okresem wielkich i różnego rodzaju przemian — pisze Paweł Rybicki. — Badano te przemiany w różnych momentach i z różnych punktów widzenia. Badano je w skali regionalnej i lokalnej, ujmowano je jako procesy zachodzące w poszczególnych środowiskach społecznych. Po latach dwudziestu można i trzeba spojrzeć na nie także z ogólniejszego punktu widzenia. Można ująć je jako zjawiska społeczne ze stanowiska teorii socjologicznej”¹³.

W rozprawie pt. „Ziemie Zachodnie ze stanowiska teorii socjologicznej”, prof. Rybicki zanalizował podstawowe procesy społeczne dokonujące się na tym obszarze i wyprowadził ogólne wnioski z przeprowadzonych wielu badań empirycznych¹⁴. Wspomniany autor omówił: 1. podłoże geograficzne (terytorialne) i demograficzne procesów społecznych, 2. migracje na Ziemiach Zachodnich i ich pierwsze następstwa społeczne, z uwzględnieniem typów nowo powstałych sytuacji społecznych, 3. wytwarzanie się nowych środowisk społecznych, z podkreśleniem różnych warunków tego procesu w skali zbiorowości lokalnych i całych regionów oraz roli czynników obiektywnej i subiektywnej natury, 4. adaptację i stabilizację ludności, 5. problematykę grup dominujących w kształtujących się od nowa środowiskach społecznych, 6. różne aspekty integracji społecznej (w zbiorowościach lokalnych wiejskich i miejskich, w zbiorowościach regionalnych i w skali ponadregionalnej), 7. przemiany społeczne na Ziemiach Zachodnich w powiązaniu z ogólnymi przeobrażeniami społeczeństwa polskiego wynikającymi z przemieszczeń ludności oraz z procesów uprzemysłowienia i urbanizacji.

W dalszej części artykułu pragnę scharakteryzować niektóre szczególnie ważne z naukowego punktu widzenia wyniki badań i zatrzymać się na tych wnioskami, które stanowią wkład do teorii socjologicznej.

W ciągu dwudziestolecia większość socjologów skoncentrowała wysiłki badawcze wokół problematyki tworzenia się nowych społeczności ludzkich na Ziemiach Zachodnich. Problematyka ta obejmuje zarówno proces scalania się różnych grup i wytwarzania się z nich pewnych nowych całości, jak i zachodzących w obrębie poszczególnych grup przeobrażeń. Podstawą są tutaj szczegółowe opisy konkretnych złożonych zbiorowości ludzkich i pojedynczych grup społeczno-regionalnych na tle zmienionych warunków życia: środowiska społecznego, przyrodniczego, kulturalnego i innej sytuacji gospodarczej. Socjologów absorbował sposób przystosowania się określonych grup do tych warunków. Zagadnienie to posiadało szczególną atrakcyjność dla badacza, wynikającą z kilku powodów. Dla wielu grup osadników Ziemie Zachodnie — a w każdym razie nowe pobliskie tereny osiedleńcze — były środowiskiem geograficzno-gospodarczym odmiennym od stron rodzinnych. Poza tym proces

¹³ P. Rybicki, *Ziemie Zachodnie ze stanowiska teorii socjologicznej*. W: *Przemiany społeczne...* op. cit., s. 338.

¹⁴ Tamże.

osadniczy obejmujący przeważnie ludność pochodzenia wiejskiego dokonał się na terenie w znacznym stopniu zurbanizowanym, w rezultacie czego nastąpiło wkroczenie mas wiejskich do miast i miasteczek (np. największe miasto Ziem Zachodnich Wrocław, zasiedlone zostało w 40% przez ludność przybyłą prosto ze wsi i w 40% przez przybyszów pochodzących z małych miasteczek). Ważne znaczenie miał fakt, że akcja zasiedlania Ziem Zachodnich przebiegała w warunkach olbrzymich zniszczeń wojennych. W związku z tym wszystkim przystosowanie się grup do powyższych warunków miało przebieg różny w różnych środowiskach. Specyficznym rysem akcji osiedleńczej było, że na znacznej części obszaru Ziem Zachodnich odbywała się ona w warunkach kompletnego wyludnienia terenu. Przybywająca ludność zasiedlała wsie i miasta zupełnie od nowa. Urok badawczy tematyki polegał na tym, że opisy zajmowania ziemi i siedzib, zetknięcia się i współżycia osadników, organizowania życia od podstaw itp. umożliwiały dokładne prześledzenie procesów i zmian dokonujących się w zbiorowościach złożonych wyłącznie z przybyszów. Fakt ten ma duże znaczenie dla teorii migracji i osadnictwa. Jak wskazał Z. Dulczewski, dotychczas najlepiej zbadano i opisano w literaturze socjologicznej ten schemat migracji i osadnictwa (najczęściej spotykany w życiu społecznym), w którym pewne grupy ludności przybywają do miejscowości już zasiedlonych, zamieszkałych, zorganizowanych, stanowiąc w nich zazwyczaj wyraźnie wyodrębnioną „mniejszość przychodzącą”. Natomiast schemat migracyjny występujący na Ziemiach Zachodnich nie ma bogatszej literatury¹⁵.

Wskazę poniżej na niektóre najważniejsze uogólnienia wyprowadzone z badań empirycznych. Zdaniem Z. Dulczewskiego, w zbiorowościach ludzkich na Ziemiach Zachodnich, dzięki oddziaływaniu tzw. nowego schematu migracyjnego (powstanie społeczności złożonych wyłącznie z przybyszów), zarysowały się dwie podstawowe tendencje: 1) dążenie do odtworzenia w pierwszym stadium osadnictwa tradycyjnego schematu migracyjnego, tzn. wytworzenia tego rodzaju sytuacji, w której jedna grupa uważa się za reprezentanta danej miejscowości i próbuje narzucić swoje wartości pozostałym grupom migrantów; P. Rybicki określa te zagadnienia jako problematykę grup dominujących; 2) dążenie do przekształcenia nowego środowiska na modłę wniesionych doń dawnych wzorów społeczno-kulturowych.

Mówiąc o swoistych procesach społecznych, warto wspomnieć, że w badaniach zwrócono uwagę na zagadnienie społeczności terytorialnych: lokalnych i regionalnych. Wypełnianie się Ziem Zachodnich, które w początkowym okresie były prawdziwą „próżnią społeczną”, nowymi lokalnymi i regionalnymi ojczyznami osadników, nowymi zbiorowymi

¹⁵ Z. Dulczewski, *Spoleczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1964.

wartościami i symbolami, nowym zorganizowanym systemem stosunków społecznych i nową strukturą, kształtowania się nowej więzi terytorialnej, patriotyzmu lokalnego i regionalnego — stanowi ważny fragment całokształtu przemian społecznych na Ziemiach Zachodnich. Studia nad tymi zagadnieniami stanowią przyczynek do teorii integracji społecznej.

Z. Dulczewski określa w następujący sposób trzy podstawowe fazy, przez jakie przechodzi ludność osadnicza w procesach integracyjnych: 1) okres rozproszenia indywidualnego (w tym pierwszym okresie duża część ludności pochodzącej nawet z tych samych regionów jest dla siebie obca); 2) okres skupiania się w grupach regionalnych, powstawania w związku z tym izolacjonizmu grup regionalnych oraz antagonizmów międzygrupowych (gdzie nie było ku temu warunków, proces integracji osadników w społeczności lokalne następował szybciej z przeskoczeniem tej formy); 3) okres powtórnego rozpraszania się grup regionalnych poprzez styczności na terenie różnych instytucji społecznych, przez małżeństwa mieszane, pracę w zakładach itd. Okres ten był równocześnie pogłębianiem się związków ze społecznością lokalną jako całością.

S. Gołachowski sformułował „prawo współżycia” między grupami regionalnymi. Według tego badacza, rozwój pozytywnych stosunków społecznych przebiegał najpomyślniej bądź w osiedlach jednorodnych pod względem pochodzenia regionalnego ludności, bądź w osiedlach o najbardziej zróżnicowanej ludności¹⁶.

Badania na Ziemiach Zachodnich wykazały istnienie dość znacznych różnic w procesach integracyjnych zbiorowości miejskich i wiejskich. W zbiorowiskach miejskich następują szybciej procesy przełamywania się izolacji grup pochodzeniowych i łatwiej dokonuje się integracja różnych grup. Tłumaczy się to większą ilością instytucji ułatwiających kontakty społeczne w mieście i przestrzennym zagęszczeniem środowiska miejskiego. Proces ten jednak nie oznacza jednoczesnego integrowania się grup pochodzeniowych jako społeczności lokalnych. Proces formowania się społeczności lokalnych jest szybszy w małych grupach wiejskich, nawet przy występowaniu dużych różnic regionalnych.

Obserwacje i dokumenty z życia ludności Ziemi Zachodnich wskazują również na duże znaczenie grup pionierów dla procesów integracji zarówno w mieście, jak i na wsi. Grupy pionierskie złożone z pierwszych osadników, przedstawicieli administracji, organizatorów, działaczy, przybyszów wykazujących na nowym miejscu wszechstronną aktywność, odegrały rolę zawiązków nowych społeczności lokalnych.

Istotę i generalny kierunek procesu unifikacji na Ziemiach Zachodnich uchwycił S. Nowakowski, który w swych pracach terenowych na Opolszczyźnie w miasteczku zamieszkałym przez polską ludność ro-

¹⁶ S. Gołachowski, *Znów wkorzeniamy się w Śląsk*. W: *Dolny Śląsk*, Cz. II, Poznań—Wrocław 1948.

dzimą i napływową zastosował metodę powtórzenia badań. Pierwsze badania przeprowadził wkrótce po wyzwoleniu, następnie powtórzył je po upływie 10 lat¹⁷. Na tej podstawie stwierdził zasadniczą zmianę w warunkach integracji i w uwarstwieniu społecznym ludności. Czynniki pochodzenia regionalnego, który na początku odgrywał istotną rolę w procesach społecznych i wyznaczał jednostce jej pozycję, a także określał wzajemne postawy mieszkańców wobec siebie, stracił obecnie na znaczeniu. Wykształcenie, stanowisko w zawodzie, pełniona funkcja administracyjna, zasługi dla środowiska, indywidualne cechy — oto czynniki, które są przedmiotem oceny i określają pozycję jednostki w zbiorowości.

Ziemie Zachodnie są terenem, na którym zderzyły się związane z odmiennością pochodzenia regionalnego grup ludności mniej lub bardziej odmienne wzory kulturowe i postawy społeczne. Istniały wprawdzie w pierwszych latach tendencje do osiedlania się zwartymi ugrupowaniami i do wybierania sobie na zamieszkanie pewnych określonych terenów (np. osadnicy z Wielkopolski osiedlali się najchętniej w najbliższych, sąsiednich powiatach Ziemi Zachodnich: było to tzw. osadnictwo przygraniczne), ale cały splot przyczyn związanych z warunkami osiedleńczymi sprawił, że w ostatecznym obrazie osadnictwa dominuje rozproszenie terytorialne poszczególnych grup. W rezultacie typowym dla Ziemi Zachodnich zjawiskiem było przemieszczanie się w obrębie jednej miejscowości przedstawicieli kilku lub nawet kilkunastu grup regionalnych. W osadnictwie nieznaczny udział (około 1,5—2%) miały też grupy ludności etnicznie niepolskiej, a więc żydowskiej, ukraińskiej, Łemków z Beskidu i inne. Również i te grupy zamieszkały w wielkim rozproszeniu, w otoczeniu ludności polskiej. Otóż w pierwszym okresie owego „zderzenia kultur” wszystkie w zasadzie grupy osiedleńcze oraz polska ludność rodzima kontynuowały własne sposoby życia i gospodarowania oraz kultywowały własne zwyczaje. Jednakowoż później w wyniku wzajemnej obserwacji i konfrontacji, pod wpływem dodatniej opinii społecznej o pewnych przejawach i formach życia codziennego, jako godnych naśladowania, lub też pod wpływem opinii negatywnej, wytworzył się proces zapożyczania i wyrównywania się wzorów kulturowych, znikania jednych, rozszerzania się drugich, zmiany funkcji innych. Badania społecznego uwarunkowania i mechanizmu tych przemian posiadają znaczenie dla teorii kultury.

W rozprawie na temat zderzenia kultur na Ziemiach Zachodnich, dwaj badacze J. Burszta i Z. Jasiewicz — w oparciu o materiały i obserwacje terenowe — sformułowali kilka wniosków mających walor

¹⁷ S. Nowakowski, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*, Poznań 1957; tegoż autora, *Zmiany warunków integracji w procesie rozwoju miasta na Ziemiach Zachodnich*, *Studia Socjologiczne* 1962 nr 1.

ogólny. I tak, według nich, zderzenie kultur jest procesem długotrwałym, który w początkowej fazie obejmuje uzewnętrzniające się treści kulturowe (narzędzia, sposoby gospodarowania, odzież itp.), a następnie również bardziej ukryte elementy kultury, m. in. zwyczajowe formy towarzyszące obrzędom rodzinnym i dorocznym. Wynikiem zetknięcia się zespołów różnych treści kulturowych jest przyjmowanie się jednych elementów a wycofywanie innych, przy jednoczesnym zaniku szeregu tradycyjnych treści kulturowych (niekiedy powstają również formy mieszane). Głównym kryterium kierującym wymianą dóbr kulturowych są względy użyteczne: przydatność w zastanych warunkach. Proces zderzenia kultur jest ściśle spleciony z procesami tworzenia się jednolitych społeczności wiejskich. Zetknięcie się różnych wzorów kulturowych na ogół nie powodowało trwałej izolacji grup, lecz było punktem wyjścia intensywnej procesów integracyjnych. Procesy te przebiegają bowiem w oparciu o wspólne elementy kultury i społeczności narodowej, w sytuacji kształtowania się świadomości socjalistycznej, co sprzyja zacieraniu się zarówno separatyzmów regionalnych, jak i antagonizmów etnicznych¹⁸.

Dla przebiegu procesów społecznych na Ziemiach Zachodnich określone znaczenie posiadał fakt, iż wśród mieszkańców tychże znalazły się niektóre grupy polskie wykazujące w swej kulturze i języku obce etnicznie naloży i cechujące się niejednorodnym poziomem uświadomienia narodowego. Myślę o takich grupach, jak polscy autochtoni żyjący uprzednio w ramach państwa niemieckiego, reemigranci z obcych krajów (z Francji/Belgii, Niemiec, Jugosławii, Rumunii), repatrianci ze wschodu, którzy w większości żyli wprawdzie w państwie polskim (tylko w drobnej części w ZSRR), ale w otoczeniu licznych obcych grup etnicznych (Białorusinów, Ukraińców, Litwinów, Rosjan). W badaniach nad tymi grupami interesowały socjologów zagadnienia dotyczące ich świadomości narodowej, wyobrażeń o Polsce, więzi z ojczyzną narodową i regionalną, stosunku do obcych narodowości, aktywności społecznej, klasowej i narodowej, stereotypów społecznych i współżycia z innymi grupami ludności na Ziemiach Zachodnich. Badania te stanowią przyczynek do socjologii narodu.

Nie mogąc na tym miejscu scharakteryzować — choćby w skrócie — wszystkich tych badań, zatrzymam się tylko nad niektórymi wnioskami stanowiącymi wkład do teorii. Szereg interesujących spostrzeżeń dotyczących świadomości narodowej grupy etnicznej żyjącej długi czas pod obcym zaborem i w końcu powracającej do macierzy, poczynił Stanisław Ossowski. Socjolog ten podjął studia nad problemem świadomości ludności autochtonicznej w regionie Śląska Opolskiego zaraz po zakończe-

¹⁸ J. Burszta, Z. Jasiewicz, *Zderzenie kultur na Ziemiach Zachodnich i Północnych w świetle materiałów ze wsi koszańskich*, Polska Sztuka Ludowa 1962 nr 4.

niu wojny, w początkowej fazie przemian społecznych zachodzących pod wpływem połączenia z Polską. W rozprawie ogłoszonej w 1947 r. na temat więzi regionalnej i narodowej dał podstawową aparaturę pojęciową i scharakteryzował główne cechy składające się na pewną odrębność świadomości narodowej Ślązaka¹⁹. Autor podkreślił zjawisko tzw. przymiotnikowego określenia polskości, przejawiającego się w używaniu zwrotów „wielki” i „mały” Polak, z czym łączyło się stopniowanie polskości. Zjawiska tego typu nie były znane gdzie indziej: wszędzie używa się określeń typu wyłącznie rzeczownikowego (po prostu Polak). Zespół cech charakterystycznych dla ogółu ludności regionu i składających się na odrębność świadomości narodowej Ślązaka nazwał S. Ossowski „polskością etniczną”, odróżniając ją od pojęcia „polskości ideologicznej” typowej dla działaczy politycznych w czasach zaboru niemieckiego, dążących czynnie do wywalczenia praw narodowościowych dla Śląska oraz do połączenia z Polską.

Innego typu wnioski teoretyczne, wynikające z odrębnych badań i warte przedstawienia, dotyczą socjologicznych aspektów historycznego procesu kształtowania się terytorium narodowego. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na istotny problem integracji Ziem Zachodnich z całą Polską. W sferze życia ekonomicznego obejmuje on zjawisko ścisłego powiązania gospodarki krajowej z gospodarką Ziem Zachodnich i awansu tych ziem w Polsce. W sferze życia społecznego warto podkreślić pewne swoiste funkcje, jakie Ziemie Zachodnie — ten wielki „tygiel integracji” — spełniły i spełniają nadal w wiązaniu różnorodnych odłamów regionalnych narodu polskiego. Wytworzona na tym obszarze spójnia społeczno-kulturalna z jednej strony wykazuje pewne specyficzne cechy ludnościowe i kulturalne w porównaniu z resztą kraju (heterogeniczność pochodzenia ludności, młody wiek mieszkańców, rozwój ruchu społeczno-kulturalnego i regionalnego, aktywność i wielkie aspiracje środowisk twórczych), z drugiej zaś strony połączona jest ona niezwykle silnymi więzami z terytorium i ludnością całego kraju (praktycznie każda rodzina w Polsce ma dzisiaj kogoś bliskiego zamieszkałego na Ziemiach Zachodnich).

Dokonyuje się proces integrowania się w świadomości społecznej Ziem Zachodnich z resztą kraju. Jak stwierdził Józef Chałasiński na podstawie pamiętników młodego pokolenia, w świadomości młodzieży istnieje obraz Polski zintegrowanej w jej przestrzeni społeczno-narodowej i kulturowej, w której miejscowości i regiony Ziem Zachodnich traktowane są tak samo, jak miejscowości i regiony pozostałego obszaru Polski²⁰.

Badania Zygmunta Gostkowskiego wykazały, że nawet w rejonie

¹⁹ S. Ossowski, *Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, Przegląd Socjologiczny 1947 T. IX.

²⁰ Zob. wstęp J. Chałasińskiego do tomu pamiętników młodego pokolenia pt. *Tu jest mój dom*, Warszawa 1965.

byłego pogranicza polsko-niemieckiego pamięć ludności o dawnej granicy ulega systematycznemu zacieraniu się²¹. Następuje integracja „przestrzeni społecznej” polskiej grupy narodowej i obecnie proces ten jest głównym czynnikiem postaw i wyobrażeń o tych ziemiach. Władysław Markiewicz stwierdza — i wniosek ten ma walor szerszego uogólnienia — że zmiana granic państwowych pociąga za sobą przeobrażenia w psychice narodowej i że nowe ukształtowanie granic Polski po drugiej wojnie wpłynęło na przemiany w psychice polskiego narodu²². Przesunięcie się terytorium państwa ze wschodu na zachód i przyłączenie na powrót do macierzy Ziemi Zachodnich stworzyło bodziec do szerokiej dyskusji nad rolą i miejscem Polski w świecie współczesnym i tym samym nad drogami rozwojowymi polskiej myśli politycznej w przeszłości i teraźniejszości. Ziemia Zachodnie stały się dla narodu polskiego symbolem jego jedności, niemal takim samym, jak stolica kraju, hymn narodowy i inne szczególnie wysoko cenione pamiątki narodowe. Jak pisze W. Markiewicz, stosunek do granicy na Odrze i Nysie stanowi dla przeciętnego Polaka kryterium, według którego przywykł on odróżniać przyjaciół od wrogów. Uznanie tej granicy przez Niemiecką Republikę Demokratyczną przyczyniło się do przewyciężenia w świadomości narodowej stereotypu Niemca-odwiecznego wroga Polski i zapoczątkowało nowy okres historii stosunków między obydwoma narodami. Granica zachodnia i Ziemia Zachodnie Polski spełniają też ważną rolę idei jednoczącej Polaków w kraju z rodakami na obczyźnie.

LES TERRITOIRES OCCIDENTAUX-TERRAIN DE RECHERCHES SOCIOLOGIQUES

R é s u m é

Les études des sociologues effectuées sur les territoires de l'Ouest durant les vingt-trois années d'après-guerre, se laissent diviser en plusieurs étapes. Pendant les premières années, l'intérêt se concentrait surtout sur le problème des mouvements migratoires et sur les relations sociales entre les différents groupes de Polonais, qui s'établissaient au voisinage les uns des autres. La question qui prit aussitôt une valeur de premier ordre, fut le problème de la population autochtone. En plus des raisons scientifiques ce furent des considérations pratiques qui déidèrent de la nécessité de ces études: il était indispensable d'obtenir le matériel sur lequel on pourrait fonder la politique de repeuplement, ainsi que de diriger judicieusement la vie sociale sur le territoire reconquis.

Le second stade des recherches fut plus ou moins achevé entre 1956 et 1963. Durant cette période, c'est le problème des transformations sociales résultant

²¹ Z. Gostkowski, *Zmiana granic państwowych a integracja przestrzeni społecznej*, *Przegląd Socjologiczny* 1962 T. XVI/1.

²² W. Markiewicz, *Przeobrażenia społeczne na Ziemiach Zachodnich*. W: *Ziemia Zachodnie w granicach Macierzy*, op. cit.

d'un repeuplement en masse et celui de l'emménagement des territoires occidentaux qui dominant. Les sociologues concentrèrent leur attention sur les problèmes essentiels énumérés ci-dessous: 1. l'adaptation des nouveaux-venus au nouveau milieu, 2. l'intégration de la population, 3. la stabilisation des nouveaux-venus au nouveau milieu, 4. les transformations de l'autoconscience de la population autochtone et des autres groupes régionaux. Plus de 400 études sont le fruit de ces recherches, nous y rencontrons des traités théorétiques, et synthétiques, des monographies à problème (concernant les régions, les villes, les villages, les groupes particuliers de la population, comme les rapatriés, les réémigrés etc.) ainsi que des collections de mémoires élaborées du point de vue d'une méthode sociologique. L'importance scientifique de ces études consiste en ceci qu'elles documentent et éclairent des problèmes sociaux particuliers liés au repeuplement de quelques muions d'individus, ainsi qu'au retour dans les limites de l'Etat Polonais d'une population autochtone qui jusqu'ici vivait au sein de l'Etat allemand, et habitait des régions des territoires occidentaux.

Récemment le sujet des études a changé. Par suite du cours rapide des transformations sociales et des processus d'adaptation et d'intégration avancées, la problématique des migrations des colons et de la formation d'une nouvelle société sur les territoires de l'ouest fait place aux études concernant des processus communs à toute la Pologne et naissant de la phase d'industrialisation et d'urbanisation contemporaine dans ces pays. On élabore donc des recherches concernant les conditions sociales dans les régions industrialisées, les phénomènes d'urbanisation, les équipes des grands établissements de travail, la vie culturelle dans les villes et les villages, les aspirations et les sujets éveillant l'intérêt de la jeunesse, etc...